

ПРОПОВІДНИЦЬКИЙ ДИСКУРС ЖИТТЯ СВ. ОЛЕКСІЯ, ЧОЛОВІКА БОЖОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДОБИ БАРОКО

У статті досліджено особливості реценції образу св. Олексія у проповідях XVII ст. Зокрема, подано аналіз двох проповідей на день святого Олексія авторства Лазаря Барановича і Симеона Полоцького. Авторка зосереджується на особливостях поетики, структури цих текстів, а також специфіці обробки агіографічного матеріалу.

Ключові слова: св. Олексій, проповідь, Лазар Баранович, Симеон Полоцький, Бароко.

XVII століття знаменує собою пошквнення інтересу до житій святих, це час збирання і переписування різних версій житій святих та створення великих агіографічних збірок – фундаментальних «Acta Sanctorum» болландистів, четвертого перевидання «Житій святих» Лаврентія Сурія, «Żywotów świętych» Петра Скарги, 4-томних «Книг житій святих» Дмитрія Туптала тощо. Серед агіографічних сюжетів, які привертати увагу українських барокових авторів, особне місце посідає життя Олексія, чоловіка Божого. Протягом XVII століття було створено велику (чи не найбільшу після св. Миколая) кількість різножанрових текстів, в яких переосмислювався подвиг і образ цього святого. Серед їхніх авторів широко представлені вихователі Києво-Могилянської академії: Лазар Баранович, Симеон Полоцький, Стефан Яворський, Іоанн Максимович та інші.

Предметом нашого дослідження стануть проповідь на день пам'яті св. Олексія, чоловіка Божого (17 березня за православним місяцесловом) архієпископа Лазаря Барановича зі збірки «Труби словес проповідних» (1674) та проповідь Симеона Полоцького зі збірки «Вечера душевна» (1683). **Метою** цієї праці є дослідження структури цих проповідей та загальних тенденцій використання у проповіді агіографічного матеріалу, що розкрило б динаміку переосмислення подієво-семантичних та світоглядно-моральних мотивувань сюжету агіографічного походження у цей період.

Варто зазначити, що інтерес до св. Олексія посилювався у зв'язку з політичними причинами. Адже святий розглядався як патрон і заступник царя Олексія Михайловича. Свідченням цього є присвяти цареві багатьох творів про св. Олексія. Л. Сазонова, зокрема, зауважує, що метою цих текстів було «створити втішний для царя алюзійний образ через метафоричну асоціацію “святий Олексій – тезко-цар”» [1, с. 148]. Поштовхом до

зростання популярності св. Олексія став також і авторитет тезоіменитого митрополита (1354–1378 рр.), мощі якого в кремлівському Чудовому монастирі вважалися в Московському царстві національною святинією. Але, ймовірно, що не лише прагненням прославити царя пояснюється увага проповідників до образу святого Олексія, а й тим духовним потенціалом, який має цей текст. Очевидно також, що цей сюжет був гарним прикладом побожного аскетичного життя.

Обидві збірки проповідей Лазаря Барановича – «Меч духовний» і «Труби словес проповідних» – мають присвяти цареві. Про свідоме бажання Барановича поповнити колективно створювану в ті роки «Олексіаду» свідчить його лист до Варлаама Ясинського від 1 серпня 1666 року, в якому автор просить надіслати йому проповідь про Олексія: «Прошу Вашу пречесність – або мою надішліть, або накажіть переписати з Вашого примірника. Без Олексія, до Олексія, людини Божої, – не так уже й гаразд». У цьому ж листі він називає царя «людиною Божою» [2, с. 81]. Борис Успенський наводить цікаве свідчення того, що митрополит Паїсій Лігарид у звертаннях до царя Олексія Михайловича міг називати його: «Алексее, человек Божий». Отже, святого Олексія деякі сучасники розглядали не лише як патрона і заступника царя, а й як відображення його сутності [3, с. 77].

Про традиційну присвяту творів українських письменників цареві пише Н. Яковенко. Вона означає, що «київські церковні інтелектуали демонстрували підкреслену лояльність до царського престолу, що видавався їм гарантом спокою та стабільності – на противагу розбурханій міжусобицями старшинської еліті» [4, с. 434]. Така ситуація не була унікальна. Вона пов'язувалася з легітимізацією династій через фігуру святого, як це сталося, наприклад у середньовічній Чехії. Там протягом середини XI – початку XII ст. вшанування святого Вацлава набуло політичного і

соціального значення. Династії використовували «власного» святого для підтвердження особливості релігійної обраності всієї родини [5].

Досі літературознавці не досліджували, яким чином трансформується легендарний матеріал, стаючи сюжетом проповіді. Дослідники лише відзначили популярність легенд, у тому числі й географічних, як панівного жанру оповідного прикладу. В. Кречотень пояснює це тим, що «вони [легенди] якнайкраще відповідали екзальтованій психіці людей середньовіччя, їхньому поглибленому інтересу до деталей релігійної історії, надто скупо освітлюваних канонічними християнськими книгами» [6, с. 153]. Ще Іоанікій Галятовський у своєму трактаті «Наука, альбо спосіб зложення казанья» (1659) обґрунтував можливість використання легенди в якості *exemplum*.

Лазар Баранович свою проповідь на день св. Олексія, чоловіка Божого починає з теми, для якої обирає слова апостола Павла з послання до Тимофія: «Да совершен будет Божій Человѣк на всяко дѣло благоуготован». Осмисленню цієї теми присвячений увесь подальший виклад. Загалом, проповідник дотримується тричастинної структури проповіді. У конклюдії, окрім молитовного звернення до святого, проповідник вміщує також короткий панегірик цареві Олексію Михайловичу з проханням до св. Олексія про заступництво царя: «помолися о Государѣ нашем Царѣ, и великом Князѣ Алексіи Михайловичѣ, царствующем на земли; да на земли прославлен, долгою дній исполнен, своим благоутробен, врагом страшен, Царствует» [7, арк. 180 зв.].

Кожну свою думку Лазар Баранович прагне підтвердити цитатою зі Святого Письма. Тому проповідь на 7 друкованих аркушах містить аж 77 посилок на конкретні місця зі Старого та Нового Завіту. Серед біблійних книг найактивніше використовуються Псалтир і послання св. апостола Павла. До того ж саму назву своєї збірки Лазар Баранович запозичує з 80 псалма: «вострубите в новомесячии трубою, во благознаменитый день праздника вашего». Часом він обирає не цілий біблійний текст із завершеною думкою, а уривки, і навіть окремі слова. Кожне слово біблійного тексту стає для Барановича семантичним ядром ампліфікації, віднаходження і нагромадження смислів. Так, «Божя людина» – це в нього і учень Христовий, і «сосуд» Божий, і помічник Божий тощо. У моральній системі, яку репрезентує Лазар Баранович у цій проповіді, Ісусові Христові належить особлива роль взірця, ідеалу морального життя. Тут можна констатувати уявлення про христонаслідування як єдиний варіант морального подвигу, що веде до спасіння.

Що ж до сюжету, то Баранович майже не подає конкретних відомостей із життя св. Олексія. Проповідь, вочевидь, була розрахована на ауди-

торію, яка вже була знайома із перипетіями життя святого. Проповідник обирає з теми лише означення «Божя людина» і дуже детально його описує, наводячи при цьому різні цитати з Біблії, де вживалося це словосполучення (у проповіді воно трапляється аж 94 рази). Таким чином, автор намагається вписати історію св. Олексія в широкий євангельський контекст. Він, навіть, порівнює святого з Архангелом. Т. Левченко-Комісаренко, яка досліджує гомілетіку Іоанікія Галятовського, зазначає, що «у гомілетичній риторіці бароко топика імен часто виступає засобом генерування текстів» [8, с. 97]. У нашому ж випадку, не саме ім'я святого (хоча декілька разів проповідник згадує про етимологію імені святого і називає його «захисником»), а означення «Божя людина» стає засобом розвитку всієї проповіді.

Лазар Баранович активно користується риторичними й стилістичними засобами і прийомами у цій проповіді, це і антитези, «темрява – світло»: «свою жену обрученную остави в нощи; послѣдова бо истинном свѣту Христову» [арк. 177 зв.], «людське – Боже»; риторичні запитання: «Кто паче в славу Божію творяше, якоже Алексій Божій человѣк?» [арк. 178], «У кого паче, яко у Божія Человѣка, Божая сут тѣло и душа?» [арк. 179]; анафори: «Не бѣвеличав, в Бозѣ бо его величаніе бѣ. Не бѣ горд, Божій человѣк от Христа Бога смиренія и кротости научен. Не бѣ хулник: всегда бо словом и дѣлом Имя Божіе в житіи честном прославляше» [арк. 178], «Яко с Христом терпѣ, с ним и воцарися. Яко с ним постися, с Ним и обѣд ясть в Царствіи Небесном» [арк. 180 зв.].

Через таку складну архаїчну слов'янізовану мову, метафоричність стилю та схильність до надмірної алегоризації, деякі дослідники XIX ст. оцінювали проповіді Лазаря Барановича як «схоластичні й беззмистовні». Наприклад, М. Сумцов так писав про них: «Схоластизм Барановича має... суворо церковний характер. Це набір текстів зі Святого Письма, благочестиве порожнє глаголанья» [9, с. 9]. Ф. Терновський закидав Барановичу відсутність зв'язку з живою історичною дійсністю, а також використання «голих логічних схем і логічних прийомів» [10, с. 14].

Проповідь Барановича про Олексія можна кваліфікувати як таку, що має морально-догматичний характер. Адже він пояснює певні християнські догмати та євангельські образи, але й прагне повчати паству і дати їй зразки належної поведінки.

У проповіді присутні ніби дві реальності: суще і бажане. З одного боку, проповідник бажає «еже он словом написа, вы слышателіе православній дѣлом исполните» [арк. 177], з іншого – змальовує деякі вчинки і поведінку мирян, яка

суперечить Божим заповідям. Так, згадуючи тих, які не мають страху Божого, він протиставляє їм св. Олексія: «бѣ бо страх Божій пред очима Божія Человѣка Алексія» [арк. 178].

Завдяки тому, що день пам'яті св. Олексія припадає на дні Великого посту, то Баранович серед усіх його аскетичних подвигів особливо підкреслює стриманість і називає його великим постником.

Образ св. Олексія, як і у більшості давніх житій про нього, перебуває у центрі проповіді. Родині святого приділено значно менше уваги, ніж, наприклад, у духовних віршах про Олексія, де майже увесь простір вірша займають плачі матері і дружини за ним. І такий крок автора видається логічним за умови поєднання в одному тексті власне життя й тезоіменного привітання.

Особливість хронологу цієї проповіді також пов'язана з панегіричним характером тексту. Час тут позбавлений конкретики, немає навіть згадки про імператорів Аркадія і Гонорія, за правління яких відбувалися події, що описані у житті св. Олексія. Простір також неозначений, жодного разу навіть не згадано, що дія відбувалася у Римі. Така невизначеність часових координат проповіді мала б, по-перше, сприяти певній універсалізації її змісту, а по-друге, наблизити описувані події до сучасного життя і таким чином полегшити проведення паралелі між св. Олексієм і царем Олексієм Михайловичем.

Симеон Полоцький був учнем Лазаря Барановича, і він став одним із перших читачів збірників проповідей «Меч духовний» і «Труби словес проповідних». Про це свідчить лист Барановича до Симеона Полоцького від травня 1669 року, в якому чернігівський архієрей висловлює сподівання, що редактором його книжки буде колишній учень [11, с. 85–86]. Отже, Симеон Полоцький був знайомий із проповіддю єпископа Лазаря на день святого Олексія. Але Симеон обирає іншу стратегію побудови своєї проповіді і висвітлення життя і подвигу св. Олексія.

Проповідь Симеона Полоцького на день пам'яті святого Олексія є прикладом риторично організованої моделі біографії святого. Білоруський книжник досить детально прописує етапи життя і подвигу Олексія: походження від благочестивих і неплідних батьків, швидке навчання, одруження і втеча святого з-під вінця, мандрівка через море, невпізнання Олексія його власним рабом, 17-річне життя на паперті храму Пресвятої Богородиці в Едесі, чудовне повернення до батьківського дому тощо. Інколи він навіть розширює традиційну оповідь про святого і тлумачить деякі символи. Так, він пояснює, що військовий пояс, який віддає Олексій своїй нареченій перед втечею, – це символ відмови святого від «воинства мірського». Така до-

кладність викладу дала підстави В. Адріановій-Перетц навіть визначити ті книги, якими ймовірно користувався проповідник під час укладання свого казання. Це, зокрема, «Життя святих» Петра Скарги та «Анфологон» (1660) Арсенія Грека. Хоча дослідниця і не виключала того, що Симеон Полоцький міг бути ознайомленим із давнішими редакціями цього життя [12, с. 206].

Що стосується структури проповіді, то Симеон Полоцький дотримується поділу її на три частини: екзордіум, нарацію і конклюдію. В екзордіумі він, так само як і Лазар Баранович, прагне вписати історію св. Олексія у широкий євангельський контекст, і для цього проводить паралелі між його життям і життям апостолів Андрія й Петра, Якова й Іоанна, Павла. Вступ, який би складався з прикладів, аналогічних тому, який є предметом проповіді, – це характерний для цього проповідника прийом, на який ми натрапляємо також у проповідях на день великомучениці Ірини, апостолів Петра і Павла, преподобної Феодори тощо. Далі Симеон Полоцький прохає Бога про допомогу, а слухачів закликає уважно прослухати проповідь. Нарація побудована за принципом «сентенція-приклад з життя святого». Кожна цитата з Біблії підтверджується конкретним епізодом із життя святого. Наприклад, подаючи цитату з Євангелія від Матея (7 : 17): «доброе древо плоды добры творит», він ілюструє її відомостями з життя святого про благочестивість Євфиміана та Аглаїди, будинок яких «нищепиталище, сирохранилище, и странных гостиницу достойно и праведно именовати мощно бяше» [13, с. 282]. Оповідаючи про життя святого Олексія, Симеон Полоцький зупиняється на певних мотивах і образах, подаючи їхнє тлумачення. У конклюдії він підсумовує всі заслуги святого перед Богом, прославляє його і звертається до нього з молитовним проханням.

Проповідь Симеона Полоцького відкривають слова святого апостола Павла з послання до Филип'ян: «Всѣх отщетиhsя, и вмѣняю вся уметы быти, да Христа приобрящу» (Флп 3 : 8). Одразу за темою проповідник подає ще одну, майже дослівну, цитату з канону Йосифа Гімнографа, який читається на тижні про Блудного Сина (пісня 9): «Волею обнищавый нашего ради обогащения Христос Господь, волею ниществуящым Царствіе свое отдал есть небесное». Це могло бути зумовленим і часом Великого посту, але слід відзначити і той факт, що у свідомості мирян образ св. Олексія, чоловіка Божого контамінувався з образом блудного сина, про це свідчать зокрема духовні вірші про св. Олексія.

Симеон Полоцький, на відміну від Лазаря Барановича, орієнтувався на широке коло читачів, тому дбав про зрозумілість і доступність мови своїх проповідей. В «Обіді душевному» Симеон

Полоцький писав: «Ово яко удобѣе простое слово уразумеваемо есть в Писании, неже красотами художественными покровенно» [14, арк. 7 зв.]. Хоча він теж користується багатьма риторичними прийомами, серед них порівняння: порівнює св. Олексія, який невпізнаним живе в Едесі зі «златом таящемся в пепелѣ», а Євфиміана називає другим Авраамом; метафори: «на твердом воистинну камени создал бѣше Алексій святыи храмину терпѣнія си [...] ни вѣтры въздыханія родителей, ни рѣки слез обручницы ниспровергнути възмогаша» [арк. 285 зв.], антитези: «Вчера богат бѣяко Криз, нынѣ нищ бысть якоже Ир. Вчера на колесницах и конех яждяше, нынѣ со единым жезлом сѣдит в скудости» [арк. 284].

Слід відзначити також особливу драматизацію і емоційність проповіді білоруського проповідника на день святого Олексія. Симеон Полоцький прагне зворушити читача і привести його у стан екзальтації. Він активно використовує виражальний потенціал антиномії і засновує свою проповідь на контрастних образах світла і темряви, дня і ночі, горя і радості. Наприклад, оповідь про втечу св. Олексія з дому він замінює на ліричний монолог, який передає почуття глибокого захоплення проповідника аскетичним подвигом святого і водночас скрухою про почуття Олексієвих батьків і дружини: «Оле чудесе! Оле жалости! Оставляет любимый сын, любезныя родители; оставляет прекрасный юноша, прекрасную дѣвицу. Оставляет наслѣдник, наслѣдіе пребогатое...» [арк. 283]. Ця динаміка настрою, миттєві переходи від щастя до відчаю сприяють експресивності викладу: «преложишася лица во плач, радость во слезы, и пѣнія в вопли» [арк. 283 зв.].

Особливо підкреслює Полоцький і чудовність життя цього святого, емоційно виголошуючи: «чудо глаголю міра, ибо пречюдному его житію, вся вселенная почюдися, и чудитися не престанет, дондеже солнце на тверди сіяет небесной» [арк. 282 зв.], «Возложив единою руку си на рало, не зрит вспять Алексій, взем крест Христа ради волею, несет и неотложно. Кто сему не почюдится; аз не могу не дивитися молчанію его и терпѣнію» [арк. 285]. Цей чудовний елемент життя св. Олексія Полоцький підкреслює і у своєму віршованому Місяцеслові, де під 17 березням пише: «Преподобный Алексій от раб си страдаше, / при вратѣх дому отча, славный конец взяше / свѣше челоуѣк Божій в слухи наречеся / необычным образом дивный муж спасеся» [15, с. 35].

Не можна не згадати і внутрішню діалогічність цієї проповіді, проповідник неодноразово використовує прямі звертання до слухачів: «благочестивий слушателіе», «слушателіе православній».

З огляду на піднесену емоційність, драматизацію, а також внутрішню діалогічність, пропо-

відь Симеона Полоцького варто осмислювати у «вимірах контрреформаційної риторичної культури з властивими їй схильністю до екзальтації та широкого використання суто естетичних і психологічних прийомів емоційного впливу на реципієнта» [16].

Що ж до політичного підтексту, то в самому тексті друкованого видання проповіді Симеона Полоцького на день святого Олексія немає згадок про царя. Однак О. Елеонська, яка вивчала процес формування і підготовки рукописного збірника проповідей «Вечеря душевна» до друку, свідчить про те, що багато проповідей у рукописі закінчувалися молитвою за Олексія Михайловича. Це, зокрема, проповіді на день великомучениці Катерини, Григорія Неокесарійського та інші [17, с. 89]. Але не всі вони увійшли згодом до друкованого видання. На користь того, що таку молитву могла містити і проповідь на день святого Олексія, свідчить факт наявності рукописної версії проповіді у збірнику «Словеса похвальная купноже и нравоучительная...», котрий в 1675 році Симеон Полоцький подарував особисто Олексію Михайловичу [18, с. 134]. На редагуванні ж текстів до друкованого видання позначилося, мабуть, прагнення Симеона Полоцького абстрагуватися від конкретних історичних обставин, дистанціюватися від прагматики реальної дійсності і надати своїм проповідям позачасовості й універсальності. У передмові до друкованого видання першої своєї збірки проповідей «Обід душевний» він писав, що прагне зображати життя «общее», а не «в лице».

Підсумовуючи, можна зробити висновок про те, що кожен із проповідників витворив свій образ св. Олексія. Образ святого, що постає у проповіді Лазаря Барановича, характеризується застиглістю, якоюсь «іконністю», позбавленням його будь-яких людських почуттів. Піднесення його до рангу Архангелів ще більше віддаляло його подвиг від можливостей звичайного християнина. Нам видається, що тут Баранович орієнтується на середньовічне розуміння святості як явища, яке доступне лише обраним, а святий тоді постає посередником між Богом і людьми. Загострення надприродних можливостей, крайніх форм аскези святого не сприяло захопленню до особистої святості, а таким чином не досягло своєї дидактичної мети. І якщо Баранович орієнтувався переважно на розум, то Полоцький – на почуття. Тому св. Олексій у проповіді Полоцького – живий, перед нами розгортається увесь шлях його до праведності, ми бачимо його у стосунках із близькими людьми і становлення його святості.

Отже, можна зробити висновок про те, що, використовуючи агіографічний сюжет про св. Олексія, кожен з проповідників демонстрував

перед своїми слухачами ті якості святого, які на їхню думку обґрунтовували важливість вшанування пам'яті цього святого. Варто додати, що не лише вся легенда про святого могла стати матеріалом для проповіді, а й окремі мотиви, мікросюжети, відібрані від цілої легенди, як це

сталося у випадку з проповіддю Лазаря Барановича. Також на прикладі цих двох проповідей ми змогли побачити явище, коли на первинний сюжет і структуру життя святого накладалась вторинна ідейно-тематична структура, надання їй політичного підтексту.

Література

1. Сазонова Л. Поэзия русского барокко (вторая половина XVII – начало XVIII в.) / Л. Сазонова. – М., 1991. – 263 с.
2. Листи архієпископа Лазаря Барановича про літературу й мистецтво // Хроніка-2000. – К., 1993. – № 6. – С. 79–124.
3. Успенский Б. Избранные труды / Б. Успенский. – М.: Языки русской культуры, 1996. – Т. 1. Семиотика истории. Семиотика культуры. – 608 с.
4. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – 3-тє вид., перероблене та розш. – К.: Критика, 2006. – 584 с.
5. Парамонова М. Ю. Генеалогія святого: мотиви релігійної легітимізації православної династії в ранній святоцлавській агіографії / М. Ю. Парамонова // Одиссей. Чоловік в історії. 1996. – М.: CODA, 1996. – С. 178–204.
6. Кречотень В. Оповідання Антонія Радивилівського. З історії української новелістики XVIII ст. / В. Кречотень. – К.: Наукова думка, 1983. – 408 с.
7. Тут і далі цит. за: Баранович Л. Труби на дні нарочитих свят / Л. Баранович. – К., 1674. – 10 + 403 + 4 л.
8. Левченко-Комісаренко Т. Топіка імен у проповідях Дмитра Туптала та її місце в риторичному доробку бароко / Т. Левченко-Комісаренко // Дмитро Туптало у світі українського бароко: зб. наук. праць. – Львів: Артос-Апріорі, 2007. – С. 97–109.
9. Сумцов Н. К истории южнорусской литературы семнадцатого столетия / Н. Сумцов. – Вып. 1: Лазарь Баранович. – Х.: Типография М. Зильберберга, 1884. – 187 с.
10. Терновский Ф. Южно-русское проповедничество XVI и XVII века (По латино-польским образцам) / Ф. Терновский. – К.: Типография Н. А. Давиденко, 1869. – 80 с.
11. Чернігівські Афіни / передм., упоряд. А. Макарова. – К.: Мистецтво, 2002. – С. 85–86.
12. Адрианова В. П. Жизнь Алексея человека Божия в древней русской литературе и народной словесности / В. П. Адрианова. – Петроград: Типография Я. Башмакова и К., 1917. – 380 с.
13. Тут і далі цит. за: Полоцкий С. Вечеря душевная, на праздники Господския, Богородичны и святых нарочитых... / С. Полоцкий. – К., 1683.
14. Полоцкий С. Обед душевный / С. Полоцкий. – К., 1681.
15. Мѣсяцеслов стихотворил ієромонах Симеон Полоцкий. – М., 1680.
16. Ісиченко Ігор, арх. Риторика в шкільній культурі Києва XVII ст. [Електронний ресурс] / арх. Ігор (Ісиченко): Доповідь на ювілейній науковій конференції, присвяченій 390-літтю створення Києво-Могилянської академії (12–14 жовтня 2005 р.). – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/studios/materials_conferences/33983/. – Назва з екрана.
17. Елеонская А. С. Текстологическая работа Симеона Полоцкого над книгами «Обед душевный» и «Вечеря душевная» / А. С. Елеонская // Елеонская А. С. Русская ораторская проза в литературном процессе XVII века. – М.: Наука, 1990. – С. 116–148.
18. Татарский И. Симеон Полоцкий (его жизнь и деятельность) / И. Татарский. – М., 1886. – 343 с.

N. Morshna

THE HOMILETIC DISCOURSE OF THE LIFE OF ST. ALEXIUS, MAN OF GOD IN UKRAINIAN BAROQUE LITERATURE

The article investigates the features of reception of the image of St. Alexius in 17th-century sermons. In particular, it analyses two sermons dedicated to the feast day of St. Alexius, which were written by Lazar Baranovych and Symeon Polotsky. The author focuses on the peculiarities of their poetics, texts structure, and their specific treatment of hagiographical material.

Keywords: St. Alexius, sermon, Lazar Baranovych, Symeon Polotsky, Baroque.

Матеріал надійшов 28.04.2011